

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: НООСФЕРНА ПЕДАГОГІКА

Анотація. Стаття присвячена новітнім підходам до вивчення української літератури. Розглянуто реалізацію механізмів упровадження ноосферної педагогіки в навчальний процес.

Ключові слова: ноосферна освіта, культурний контекст, сприйняття (перцепція), інтерпретаційна компетентність, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Ноосферна освіта (НО) – наукомістка інноваційна технологія навчально-виховної діяльності з виробленням духовних і ціннісних орієнтацій учнів на базі загальних законів. Сучасна педагогічна освіта повинна проектувати ноосферну свідомість людини, вибираючи нову стратегію розвитку, пов'язану зі створенням школи виховання «людини культури», мета якої – засвоєння учнями духовних цінностей, формування у них «планетарного мислення» (В. Вернадський), цілісності думки.

Формулювання мети статті. Актуальними проблемами сучасного літературознавства, лінгвістики та методик навчання філологічних дисциплін є формування нового світогляду, ґрунтованого на повазі до природи. У ході дослідження біогеохімічних циклів Землі В. Вернадський прийшов до висновку про неминучість переходу біосфери в нову стадію свого розвитку – ноосферу, тобто в житті народів, що її населяють, відбудуться події, потрібні для цього. Досліджуючи взаємозв'язок соціальних і природних процесів поступального розвитку цивілізації, учений говорив про «колективний розум», з творчими, а не руйнівними функціями. Наукова думка людини стає головною земною, а може бути і космічною силою подальшого розвитку цивілізації, і людство несе відповідальність за все, що відбувається на Землі і в Космосі. Зміна ролі пасивного спостерігача на активно-діяльну позицію змушує не лише впливати на світ, а й здійснювати це з найвищою, найпозитивнішою метою, яка обов'язково містить у собі і явище повної відповідальності за свої дії. Основою положенням елементом для формування такої відповідальності є усвідомлення людиною єдності Всесвіту, бачення його єдиним організмом. Сучасний світовий освітній простір має належним чином оцінити методологічну, світоглядну, аксіологічну, етичну, культурологічну та педагогічну цінність цих ідей. Оволодіння понятійно-категоріальним апаратом ноосферної освіти, ноосферної етики дозволить реалізувати випереджальну функцію педагогіки на шляху гуманітаризації освіти: діалог культур, цивілізацій, світоглядів.

Виклад основного матеріалу. Літературна і культурна критика – взаємодоповнювальні, особливо, коли мова йде про контекстуалізацію літературних текстів. Загальний перехід від тексту до контексту становить важливий засіб дослідження культури в рамках сучасної культурології з

акцентом на особливості, які об'єднують літературні тексти з культурними контекстами.

Наводимо приклад вступної частини уроку до вивчення повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Улітку 1911 року М. Коцюбинський, повертаючись із Капрі, де він лікувався, вирішує здійснити свою давню мрію – відвідати Карпати. Весь час перебування там він проводить в екскурсіях по горах верхи. Його вражають Карпати, *«які вікують в такій тиші, що чують навіть дихання худоби»*; захоплює живий, але суворий Черемош, який *«сердито поблискував сивиною і світивсь попід скелі недобрим зеленим вогнем»*; дивують чорні смереки, що *«спускають свій шум в Черемош, а він несе його долом й оповідає...»*. Про що оповідав письменнику старий Черемош? Може, про шум вітрів, які чешуть смерекам їхні довгі коси, чи про грози високо в горах, що наповнюють його води новою силою, чи, може, про дівчину-красуню, яка оступилась на слизькому камені, впала у бурхливу воду, і жодна сила вже не змогла б вирвати її тіло з міцних обіймів Черемоша.

Читаємо у «Тінях забутих предків»: *«Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі»*. Учителю робить акценти на тих образах-символах, які будуть проаналізовані у процесі вивчення повісті, зокрема, на метафоричності зображення Черемошу.

У композиції твору важлива роль належить речовому світові (портрет, інтер'єр, географічні назви, краєвиди, опис одягу, речей, їжі, просторові координати), який виконує «не тільки конкретно-відображальну функцію, але є знаками, символами певних життєвих настанов та цінностей, способу життя». [2, С. 495]. Усвідомлення національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації в сучасному світі. Уроки моралі, народний досвід, пропущені М. Коцюбинським і М. Стельмахом крізь призму особистого світогляду, орієнтовані на сучасність. Мабуть, духовний діалог між Михайлом Коцюбинським і Михайлом Стельмахом є таким яскраво вираженим, бо обом сили і натхнення дав Вінницький край. Михайла Стельмаха цікавив також рідний край Василя Стефаника і Марка Черемшини. Він із захопленням читав «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, цікавився життям та побутом гуцулів. Одного разу забрався високо в гори. Зустрівся з вівчарем, який пас отару овець. Завів розмову. Дізнався багато цікавого з життя і побуту гуцулів. Це був багатющий матеріал для повісті про гуцулів, якій він дав назву «Над Черемошем. Гуцульські мотиви» (1952). Ось як мальовничо описує М. Стельмах гори і Черемош: *«Досвітній зоряний посів лагідними доріжками пересновує гори, і вони, сходячись чітко окреслюються ще нерухомим мереживом фіалкових смерек. <...>. Синіми снами дихають гори, прип'явши біля своїх гамованок плоти хмарин»*. <...>. *«Ліси, густо обсідаючи плечі гір, піднімалися вгору... Велична маківка полонини заховалася за деревами... Ось він – гуцульський Бескид. Синє море лісів у могутнім диханні підвелось до розмивчастої лінії дощів, і по ньому, як сліди долинних*

потоків, звиваються стежки туману і перевисають в розщелини хмар. Навколо переливчасто співає по камінні вода, і рух невидимих струмків теж можна пізнати по легких, мов подих, тінях туману».

Усвідомлення єдності з природою породжує прагнення жити багатим духовним життям. Природа й кохання допомагають розкрити й розвинути найкращі сторони людської душі, яка не тільки може слухати мелодію гір, лісів, струмків і водограїв, а й здатна творити свою музику. У повісті «Над Черемошем» М. Стельмах використовує гуцульські співанки:

*В'ється стрічка Черемошу
Між тими горами,
Ой дівчаточка хороші,
Заспівайте з нами.*

Коломийки допомагають ще раз переконатися в поетичній обдарованості, духовній красі, людяності, в здоровій, чистій душі нашого народу. Для розкриття щирого кохання Івана з Марічкою Коцюбинський також використав коломийки – один з найпоширеніших усних поетичних жанрів Гуцульщини. Контекст, і не тільки культурний, може стосуватися знання читачів інших літературних творів, проблемних питань і ситуації, він повинен бути вивчений з посиланням на соціальні умови, історію, засоби масової інформації тощо. Словесні образи М. Коцюбинського і М. Стельмаха відзначаються багатством і глибиною підтексту – обов'язковою ознакою високої художньої майстерності, багатоплановості змісту, який читач для себе вибере.

Культурне середовище вкрай необхідне для духовного розвитку людини, його моральної самодисципліни та соціалізації. Природним є зв'язок культурної екології та екології моральної. Термін «екологія» – від грецького «ойкос» – дім та «логос» – слово, думка, розум, закон. Екологія культури – предметно-речові і світоглядні цінності, архітектурне і ландшафтне середовище, література, взагалі мистецтво, аудіовізуальні технології стали предметом екології культури. Вона має досліджувати культурне середовище людини, його формування, вплив на людину. Така педагогічна система орієнтована на загальні закони світобудови і загальні закони людського суспільства. Ця система природо відповідна за такими ознаками: виховує особистість, яка поважає закони природи і суспільства, включає в роботу обидві півкулі головного мозку, які, гармонійно взаємодіючи, оздоровлюють організм дитини, активізують довготривалу пам'ять. Ця система дозволяє школяреві творчо освоювати всенаростаючі пласти знань. Історично і еволюційно нова система виросла з кращих зразків світової педагогіки. Вона виховує творчу особистість, що відповідає перед людством за свої помисли і вчинки. Реалії ж сьогодення – це село Криворівня, де знімали «Тіні забутих предків», потопає у бруді та смітті.

Село Криворівня, що в 10 кілометра від Верховини, називають серцем Карпат. Тут жили Іван Франко та Леся Українка. Михайло Коцюбинський написав тут знамениту повість «Тіні забутих предків». А Сергій Параджанов її екранізував.

Про село багато говорили у Верховній Раді. Йому навіть обіцяють присвоїти статус історико-культурного заповідника під відкритим небом. Втім, село буквально тоне у смітті. Більше двох гектарів гірської полонини перетворили на стихійне сміттєзвалище. Відходи скидають буквально за метр від водойми. Токсинами уже отруїли колись чисті гірські потічки. Тепер ці нечистоти впадають у Черемош [4].

Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямований і на власну діяльність, внутрішній світ. Таке усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена – самосвідомості. Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби «збоку». Завдяки самосвідомості людина усвідомлює себе як індивідуальну реальність, окрему від природи та інших людей. Вона стає наявною не тільки для інших, але й для себе. В. Шевчук наголошує: «Самосвідомість може виховати лишень власна культура, яка при вихованні окремих особистостей має створити основу для їхнього духовного життя. Отож, тільки ставши людиною української культури, свідомий українець має збагачуватися культурами інших народів, які не тільки приносять духовність загальнолюдську, що також є, а й не раз ідуть од агресивних народів, котрі перетворили ті культури у знаряддя імперіалізму, і вони можуть стати руйнівним чинником щодо автентичного, неагресивного національного ества, перетворюючи людину з істоти самодостатньої в людину провінційну, регіональну, власне, імітатора, що для нормального життя організму приносить видимі загрози – агресія є агресія, чи вона силова, чи ведеться за допомогою насадженої культури. Ось чому людина себе свідомо має вивчати й знати передусім те, що здобув її народ, до якого вона входить як жива частка. І тільки при цій умові може назватися людиною, що живе в природному законі, адже нація і складається саме з таких свідомих часток, творячи неповторну, раз назавжди дану, Ноосферу, запрограмовану вищою силою, яка потребує не лише постійного збагачення, а й оборони і дотримання віковичної традиції, нащадком якої вона є» [3].

Реалізація змісту освіти на основі компетентнісно-діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів потребує розроблення такої концепції уроку та моделі стосунків «учень – автор, літературний персонаж (художній твір) – учитель», де створювалися б умови для самовизначення, самоосвіти і самореалізації кожного суб'єкта навчального процесу. Сучасні старшокласники мають самостійне мислення. Вони розкуті, допитливі, не визнають фальшу та загравань. Учителеві варто враховувати такі життєтворчі фактори, як родина, соціальне становище, культура, групи, в яких вони перебувають, інтереси, захоплення тощо. Ключем до цього завдання має бути різноманітність у мотивації до читання, навчання і вибору подальшого шляху. Інтерес може стати джерелом формування різних нахилів. Наприклад, багато старшокласників люблять музику, цікавляться нею. Однак, одні схильні до виконавської діяльності, а інші – до мистецтвознавчої, ще інші – до педагогічної. Таким чином, допомагаючи усвідомити старшокласнику сферу його інтересів, необхідно звернути увагу й на ту діяльність, що в межах

виявленого інтересу краще йому дається. Сучасний учень багато часу проводить в мережі Internet та соціальних мережах. Пропонуємо учням переглянути блог журналістки Вікторії Ясінської. На її рахунку – телевізійні репортажі, сценарії до спортивних і культурних програм, статті в газети і журнали, написання контенту для сайтів. Як відомо з особистого резюме, Вікторія любить вірші, арт-терапію, йогу, а писати – про те, як створюється бізнес і чим дихають діти XXI століття. Її статтю «Брати Гадюкіни» вперше за 20 років в Одесі» учні заздалегідь обговорюють у режимі Інтернет-спілкування, наприклад, Skype, Windows Live Messenger, Calls Free Calls тощо або в соціальних мережах і діляться враженнями. Учень-модератор проводить опитування серед однокласників на такі питання: 1. Кому подобається культовий український гурт «Брати Гадюкіни»? У розмові про презентацію нової книги Сергія Жадана «Тамплієри» на запитання журналістки один із учасників гурту відповів, що нещодавно дочитав збірку Сергія Жадана «Господь симпатизує аутсайдерам». 2. Що ви читали з творів Сергія Жадана? Пропоновані завдання і запитання викликають інтерес, як до творчості гурту «Брати Гадюкіни» (пісня «Вниз по Черемошу» учням відома), так і до творчості С. Жадана.

Спонукає до роздумів інтерв'ю журналістки Вікторії Ясінської: відповіді учасників гурту викликають жваве обговорення серед підлітків, адже позиції іноді різняться. Крім того, у старшокласників є можливість проявити свої вміння в галузі культури та журналістики [5].

Серед завдань літературної освіти в старшій школі важливе місце посідає розвиток умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва, формування читацької культури, творчих здібностей, критичного мислення тощо. Вивчення української літератури в 10 класі, де культурно-мистецький контекст має естетико-виховну і загальнокультурну цінність, спрямоване на розвиток культури естетичного сприймання, смаку і художнього мислення старшокласників, потребує додаткової культурознавчої інформації. Вирішення пошукових, проблемно-дослідницьких, творчих завдань сприяє формуванню вміння інтерпретувати художні явища, формує естетичні смаки й уподобання. Розвитку суспільства, загострення процесів пошуку людиною сенсу існування і свого місця в світі призводить до необхідності гуманізації освіти і зростанню цінності естетичної освіти в Україні. Мистецтво виражає духовні традиції народу, виступає для молодого покоління «захисною оболонкою», оберігає від тих засобів масової інформації, які поширюють ідеї насильства, жорстокості й можуть нанести особистісні та психічні травми дітям, стати джерелами формування агресивної поведінки. Усвідомлення обмеженості раціонального пояснення світу, необхідністю подолання погляду на людину тільки як на носія суми «знань, умінь і навичок» і виявленням мотиваційної функції літератури як мистецтва слова в становленні особистості – основні критерії творчого підходу до викладання літератури. Мистецтво найбільш ефективно допоможе дитині побудувати цілісну картину світу, що дозволить приймати рішення в широкому спектрі життєвих ситуацій.

Старшокласники на завершальному етапі вивчення літератури одержують знання з основних напрямків літературної освіти через конкретні і міждисциплінарні галузі: культури, психології та соціології, антропології. Оволодіння учнями вміннями й навичками аналізу свідчить не тільки про знання текстів, а й про рівень глибини їхнього сприймання (перцептивних здібностей), розвиток творчих здібностей і читацьку компетентність. Уміння інтерпретувати художній твір дає можливість старшокласникам проявити власні творчі здібності і в інших сферах діяльності, веде до виховання толерантної особистості, здатної сприймати різні погляди, позиції, думки тощо.

Висновки. Потенційну сферу життя на планеті в майбутньому традиційно називають ноосферою, або сферою розуму, тому поява нових, удосконалених освітніх систем, серед яких і ноосферна освіта, покликана виховувати людину з цілісним, здоровим мисленням.

Література

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва: Наука, 1989. – 258 с.

2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.

3. Шевчук В. Загублена українська культура за тисячу років. – Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.

4. Троян В. Село, де знімали «Тіні забутих предків», потопає у бруді та смітті [Електронний ресурс] / В. Троян // Сайт «Громадське радіо». – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/news/2016/07/26/selo-de-znimaly-tini-zabutyh-predkiv-potopaye-u-brudi-ta-smitti-video> (дата звернення: 02.05.2017). – Назва з екрана.

5. Ясінська В. «Брати Гадюкіни» вперше за 20 років в Одесі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://forshmag.me/2017/02/17/brati-gadyukini-vpershe-za-20-rokiv-v-odesi/> (дата звернення: 02.05.2017). – Назва з екрана.

Valentyna Tymenko

THE NEWEST APPROACHES TO THE STUDY OF UKRAINIAN LITERATURE: NOOSPHERIC PEDAGOGY

The article is devoted to the newest approaches to the study of Ukrainian literature. The implementation of the mechanisms of introduction of noospheric pedagogy into the educational process is considered.

Key words: *noospheric education, cultural context, perceptions, interpretative competence, national identity.*

Валентина Тименко

НОВЕЙШИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ: НООСФЕРНАЯ ПЕДАГОГИКА

Аннотация. *Статья посвящена новейшим подходам к изучению украинской литературы. Рассмотрены реализацию механизмов внедрения ноосферной педагогики в учебный процесс.*

Ключевые слова: ноосферное образование, культурный контекст, восприятие, интерпретационная компетентность, национальная идентичность.